

Vojna na Ukrajine vo svetle sekuritizácie ruskej kultúry

Jakub Kapičiak

Katedra ruského jazyka a literatury, Pedagogická fakulta, Univerzita Hradec Králové
jakub.kapiciak@uhk.cz

Kľúčové slová: aktantový model, kultúrna suverenita, národná bezpečnosť, Ruská federácia, sekuritizácia, vojna na Ukrajine

Key words: actantial model, cultural sovereignty, national security, Russian Federation, securitization, war in Ukraine

Úvod: Ruský transgresívny konzervativizmus

Otázka o povahe súčasného politického režimu Ruskej federácie získala ešte väčšmi na naliehavosti¹ po tom, ako sa 24. februára 2022 oficiálne začala ruská vojenská invázia na územie Ukrajiny, hoci ruská armáda na ukrajinskom území operuje už od anexie Krymského polostrova v roku 2014.

Nórsky rusista Jardar Østbø označuje súčasný ruský režim za transgresívny konzervativizmus. Na jednej strane sa zavádzajú nové legislatívne a spoločenské normy apelujúce na „tradičné hodnoty“, no pritom sa často už platné normy (vrátane vlastnej ústavy či medzinárodného práva) porušujú, pričom sa argumentuje ochranou kultúrnej suverenity (Østbø, 2020). Takýto prístup ku kultúre možno označiť za jej sekuritizáciu.

Ľubovoľná téma môže byť depolitizovaná, politizovaná či sekuritizovaná. V prípade depolitizácie nepodlieha verejným politikám a, naopak, politizácia znamená zapojenie nástrojov verejných politík do jej riadenia. V prípade sekuritizácie sa daná téma definuje ako existenčná hrozba, čo slúži ako dôvod na prijímanie opatrení prekračujúcich hranice bežného politického riadenia (Buzan – Wæver – de Wilde, 2005, s. 34–35). Sekuritizácia súčasne predstavuje „autoreferenčný druh konania, pretože prostredníctvom tohto konania sa z danej témy stáva bezpečnostný problém, nie nevyhnutne preto, že určitá existenčná hrozba skutočne existuje, ale preto, lebo téma je ako takýto typ hrozby prezentovaná“ (ibid., s. 35).

Keď teda označíme ruskú kultúru za sekuritizovanú, mieni sa tým jej prezentácia ako kultúry ohrozenej. Z tohto pohľadu je nutné ju brániť, a to i za cenu prekračovania štandardných „pravidiel hry“. Uvedený prístup k problematike sekuritizácie znamená, že ju možno skúmať prostredníctvom výpovedí politického diskurzu (ibid.), pretože je pre ňu zásadná aktualizácia pragmatických aspektov reči a komunikácie.

Ciele a metódy

Cieľom predloženej štúdie je preskúmať, ako Ruská federácia vojenskú inváziu na Ukrajine zdôvodňuje a akým spôsobom zapadajú použité argumenty do dlhodobého trendu sekuritizácie ruskej kultúry. Najskôr sa prostredníctvom strategických dokumentov o národnej bezpečnosti pokúsím ukázať, ako diskurzívne konštruujú predstavu o nutnosti chrániť ruskú kultúru. Následne pristúpim k rozboru prejavu prezidenta Ruskej federácie, v ktorom uvádzal oficiálne príčiny invázie. Na tento prejav bude nahliadané ako na snahu o vytvorenie legitimizujúceho naratívneho rámca. Pri analýze prejavu využijem aktantový model Algirdasa Julienu Greimasa. Greimas svoj model predložil ešte v roku 1966 v knihe *Sémantique structurale: Recherche de méthode*. Síce je dnes tento model považovaný za prekonaný,

¹ V posledných rokoch sa v českých i slovenských prekladoch objavili práce západoeurópskych rusistov i rusistiek (napr. Galeotti, 2019; Laqueur, 2016; Thom, 2021) alebo publicistov a publicistiek (napr. Gessen, 2016; Satter, 2016; Walker, 2019) zaoberajúcich sa povahou „putinizmu“.

v danom prípade sa však môže ukázať ako užitočný. Možno nevyhovuje naratologickým analýzám umeleckej literatúry (Kubiček – Hrabal – Bílek, 2013, s. 54), no svojou jednoduchosťou je vhodným nástrojom nielen na analýzu mytologických príbehov, ako sa domnieval Greimas (1983, s. 208), ale tiež rétoriky v čase vojny, pre ktorú je charakteristická polarizácia a vymedzovanie stabilných pozícií my/oni.

Greimasov model je založený na troch pároch aktantov: subjekt/objekt, odosielateľ/prijímateľ a pomocník/protivník. Aktant predstavuje funkciu v štruktúre naratívu. Tá je obsadená konkrétnymi aktérmi. Preto môže jeden a ten istý aktér plniť súčasne viac aktantových funkcií. Greimas uvádza ako príklad milostný príbeh končiaci sa svadbou napriek nesúhlasu rodičov. Ženích je v tomto prípade subjektom i prijímateľom a nevesta objektom i odosielateľom (ibid., s. 203). Dá sa doplniť, že funkciu pomocníka vyplňajú postavy napomáhajúce realizácii svadby a protivníkom sú zasa rodičia. Greimasom uvedený príklad reprodukuje rodový stereotyp o pasívnych ženách-objektoch. Tento príklad by bolo určite možné interpretovať aj inak. Subjektom by mohli byť snúbenci a objektom naplnenie ich lásky sobášom. Tak či onak, z uvedeného je zrejmé, že motorom modelu je túžba subjektu po objekte, čo je aktuálne aj pre dianie na Ukrajine.

Ruská národná bezpečnosť: Od ekonomickej ku kultúrnej suverenite

Presuňme sa teraz k analýzám strategických dokumentov o národnej bezpečnosti Ruskej federácie. Tieto dokumenty vymedzujú referenčné objekty sekuritizácie, t. j. „entity, ktoré sú ohrozené na svojej existencii a môžu si legitímne nárokovať právo na prežitie“ (Buzan – Wæver – de Wilde, 2005, s. 48). V Ruskej federácii sa s vypracovaním bezpečnostných stratégií začalo hneď po rozpade Sovietskeho zväzu. Prvý takýto dokument pod názvom *Koncepcia národnej bezpečnosti Ruskej federácie* (Konceptija nacional'noj bezopasnosti Rossijskoj Federacii) bol podpísaný ešte Borisom Jeľcinom 17. decembra 1997. Aktualizovaná verzia bola podpísaná 10. januára 2000 Vladimirom Putinom. Dokument pod zmeneným názvom *Stratégia národnej bezpečnosti Ruskej federácie* (Strategija nacional'noj bezopasnosti Rossijskoj Federacii) podpísal 12. mája 2009 Dmitrij Medvedev. Posledné dve verzie dokumentu boli podpísané Putinom po anexii Krymu. Najskôr 31. decembra 2015 a potom 2. júla 2021.

Uvedené dokumenty spája to, že okrem definície referenčných objektov sekuritizácie sa usilujú vymedziť pozíciu Ruskej federácie vo svete po rozpade Sovietskeho zväzu. Píše sa v nich o vzniku „multipolárneho sveta“, v ktorom by Ruská federácia mala zohrávať úlohu jedného z centier, resp. byť globálnym lídrom.² Pred anexiou Krymu, resp. pred rokom 2012, keď ruský režim začal naberať povahu onoho transgresívneho konzervativizmu zdôrazňujúceho „tradičné hodnoty“ a obmedzujúceho slobodu prejavu s cieľom ich ochrany (porovnaj Kapičiak – Sommer, 2021), sa Ruská federácia usilovala o pozíciu európskej veľmoci; po anexii sa identifikovala s pozíciou dŕžavy s osobitou cestou (Cingerová – Dulebová, 2019, s. 35).

Zásadný rozdiel spočíval tiež v tom, že strategické dokumenty do roku 2015 definovali ako prioritu ekonomickú prosperitu. Tá mala byť zárukou konkurencieschopnosti Ruskej federácie na svetových trhoch, čím by sa posilnila jej rola v multipolárnom svete. Predpokladom štátnej suverenity tak bolo hospodárstvo, zatiaľ čo kultúra predstavovala skôr akúsi „nadstavbu“.

V dokumente z roku 2000 sa explicitne uvádza, že „[z]abezpečenie národnej bezpečnosti a ochrany ruských záujmov v ekonomickej oblasti predstavuje prioritné oblasti štátnej politiky“ (Konceptija, 2000, bod IV). Podpora konkurencieschopnosti podnikov a podnikateľských aktivít sa dokonca označuje za dôležitú aj z hľadiska „[d]uchovného a mravného rozvoja spoločnosti“ (ibid.).

² Podrobnejšie ku koncepcii multipolarity pozri Chebankova, 2017.

Dokument z roku 2009 zasa uvádza primárne socioekonomické ukazovatele (mieru nezamestnanosti, mieru zvyšovania spotrebiteľských cien, výšku štátneho dlhu, rozdiel v príjmoch 10 % najbohatších a 10 % najchudobnejších) ako faktory, prostredníctvom ktorých sa má vyhodnocovať stav národnej bezpečnosti (Strategija, 2009, bod VI).

Takýto prístup k otázke národnej bezpečnosti a suverenity korešponduje s koncepciou „suverénnej demokracie“ dlhoročného Putinovho poradcu Vladislava Surkova. Demokraciu Surkov označoval za nástroj zabezpečenia materiálneho blahobytu obyvateľov. Suverenitu považoval za schopnosť štátu kontrolovať svoju ekonomiku a byť tak konkurencieschopným v multipolárnom svete (Surkov, 2006). Možno súhlasiť s konštatovaním Jardara Østbø (2020, s. 27), že Surkovova koncepcia bola viac o suverenite než o demokracii.³

Neznamená to, samozrejme, že by v dokumentoch prijatých po anexii Krymu socioekonomické aspekty prestali hrať v bezpečnostnej politike dôležitú úlohu. Aj dokument z roku 2015 medzi základnými ukazovateľmi pre vyhodnotenie stavu národnej bezpečnosti uvádza ukazovatele socioekonomické, no okrem toho sa medzi nimi objavuje aj to, aké percento HDP sa investuje do vedy, technológií, školstva a kultúry (Strategija, 2015, s. 40). Na prvý pohľad sa takýto prístup môže javiť ideálne. Môže indikovať záujem štátu o rozvoj týchto oblastí. Bližší pohľad na pasáže textu, v ktorých je o týchto oblastiach reč, ukazuje, že sa im prikladá význam nielen z dôvodu podpory inovácií a ekonomickej prosperity, ale tiež z dôvodu ich potenciálneho využitia ako nástrojov formovania verejnej mienky. Tieto oblasti umožňujú, aby sa z mládeže stali „zodpovední občania Ruska“, ak bude vychovávaná a vzdelávaná „na základe tradičných ruských duchovno-mravných a kultúrno-historických hodnôt“ (Strategija, 2015, s. 25).

Dokument z roku 2021 ide v tomto ohľade ešte ďalej, keď oblasť školstva úplne vyčleňuje z vedy a techniky. Školstvo zaraďuje do oblasti kultúry, resp. o vzdelávaní sa v dokumente píše v časti s názvom „Ochrana tradičných ruských duchovno-mravných hodnôt, kultúry a historickej pamäti“ (Strategija, 2021, s. 34–38). Explicitne sa tu píše o nutnosti podpory „patriotického vzdelávania občanov“, o zachovaní „materiálneho a nemateriálneho kultúrneho dedičstva ruského národa [...] úpravou vyučovacích osnov“, alebo o „štátnej objednávke na realizáciu vedeckého výskumu, publikáciu populárno-náučných materiálov, vznik literárnych a umeleckých diel“, ktorých účelom má byť „zachovanie tradičných duchovno-mravných hodnôt, kultúry, ochrana historickej pravdy a historickej pamäti“ (ibid., s. 37). Už citované fragmenty naznačujú, že dokument prijatý v roku 2021 je v otázkach sekuritizácie kultúry ďaleko radikálnejší. Tzv. kultúrna suverenita sa stáva predpokladom suverenity štátu. Dokument uvádza, že „ľud je nositeľom suverenity štátu“ (ibid., s. 9), a preto je i jedným z cieľov národnej bezpečnosti ochrana „ľudu Ruska“ (ibid.). Ľud sa podľa dokumentu stáva nositeľom suverenity štátu preto, lebo je súčasne nositeľom spomínaných „tradičných ruských duchovno-mravných a kultúrno-historických hodnôt“ (ibid.).

Tu je nutné dodať, že keď sa hovorí o ruských hodnotách, tak sa v ruštine používa prídavné meno „rossijskij“, a nie „russkij“. Zatiaľ čo sa výraz „russkij“ vzťahuje na etnicitu, „rossijskij“ na nadednickú pozíciu a reflektuje vzťah k ruskému štátu.⁴ Keď som teda v uvádzaných citáciách používal slovo „ruský“, išlo o sémantický ekvivalent výrazu „rossijskij“.

³ Mimochodom, práve tu V. Surkov uvažuje o Rusku ako o súčasť európskej civilizácie, pričom argumentuje aj tým, že Rusov i Európanov spája úsilie o materiálny blahobyť. Azda by sa dalo uvažovať o ozvenách vplyvných postulátov Francisa Fukuyamu o konci dejín. Napríklad: „Medzinárodný život sa v časti sveta, ktorý dosiahol koniec dejín, väčšmi zaoberá ekonomikou než politikou a stratégiami“ (Fukuyama, 1989, s. 16). Súčasný dianie však naznačuje, že bližšie k pravde bol v konečnom dôsledku iný Fukuyamov postulát, v ktorom vystríhal pred „veľkoruským šovinizmom“ ako alternatívou k liberálnej demokracii, čo môže byť jedným z budúcich konfliktov medzi štátmi v post-dejinnej a dejinnej fáze (ibid., s. 17–18).

⁴ Podrobnejšie k problematike russkij/rossijskij v kontexte ruskej zahraničnej politiky pozri Dulebová, 2015, s. 258–269.

A aké vlastne sú tie tradičné hodnoty? Sú nimi „život, dôstojnosť, ľudské práva a slobody, patriotizmus, občianskosť (graždanstvennosť), služba vlasti, silná rodina, tvorivá práca, uprednostňovanie duchovného nad materiálnym, humanizmus, milosrdenstvo, spravodlivosť, kolektivismus, ochota vzájomne si pomáhať a vážiť si jeden druhého, historická pamäť a generačná kontinuita, jednota národov Ruska“ (ibid., s. 36). Sú to práve tieto hodnoty, ktoré „spájajú našu [ruskú – pozn. J. K.] mnohonárodnostnú a multikonfesionálnu krajinu“ (ibid.). Práve preto slovo „rossijskij“, a nie „russkij“.⁵ Pre koncepciu kultúrnej suverenity to znamená, že kultúrna suverenita je síce predpokladom štátu, no iba cez zachovanie nositeľa tradičných hodnôt, ktorým je mnohonárodnostný ľud.

Aj táto koncepcia sa prelína s koncepciou predloženou Vladislavom Surkovom v relatívne nedávnej eseji. Píše v nej o „dlhovekom Putinovom štáte“ (Surkov, 2019). Ten údajne predstavuje nový model ruského štátu (nový oproti modelom Ivana III., Petra I. i Leninovmu Sovietskemu zväzu). V. Surkov v eseji píše o spätosti „hlbinného národa“ so svojím lídrom – Vladimirom Putinom. V. Surkov zároveň tvrdí, že tento model je vhodným exportným artiklom dnešného Ruska. Ukazuje alternatívu voči liberálnej demokracii, ktorá podľa neho v očiach verejnosti stráca legitimitu, ako to dokazujú napríklad Brexit či trumpizmus.

V danom kontexte sa žiada poukázať na širšie súvislosti koncepcie kultúrnej suverenity s ruským politickým myslením. Kľúčovou je v tomto prípade idea Moskvy ako tretieho Ríma. Sformovala sa po páde Konštantínopolu. Moskva zostala podľa tejto doktríny jediným centrom „pravej kresťanskej viery“. S ideou Moskvy ako tretieho Ríma sa spája niekoľko dilem, pričom jedna z nich je v danom prípade kľúčová. Ide o dilemu, či má Moskva „len“ uchovávať „pravú vieru“, alebo má byť tiež jej šíriteľkou, t. j. ide o dilemu medzi izolacionizmom a expanzionizmom (Rojek, 2015, s. 44–58). Nedá sa však povedať, že by priamo idea Moskvy ako tretieho Ríma bola determinantom prijímania rozhodnutí o národnej bezpečnosti. Skôr je dôkazom o existencii akéhosi archetypu v ruskom politickom myslení, ktorý v priebehu storočí nadobúda rôzne podoby riadenia štátu, jeho vnútornej a zahraničnej politiky.⁶

Koncepcia kultúrnej suverenity ako predpokladu pre suverenitu štátu je spôsobom, ako sa legitimizuje osobitosť ruskej cesty. Je daná údajnou odlišnosťou „ruskej civilizácie“ od európskej či ázijskej.⁷ Práve takéto poňatie možno tiež interpretovať ako príčinu nároku na veľmocenské postavenie v multipolárnom svete. Zároveň sa týmto poňatím vytvára predpoklad pre modelovanie Ruskej federácie ako protivníka iných centier multipolárneho sveta. V zmieňovaných strategických dokumentoch o národnej bezpečnosti sa za takéhoto protivníka označuje Západ, ktorého hegemonom sa v danej interpretácii stávajú Spojené štáty.

Do dokumentu z roku 2015 ešte bolo zaradené konštatovanie o záujme Ruska o nadviazanie „plnohodnotného partnerstva so Spojenými štátmi americkými“ z dôvodu „zásadného vplyvu rusko-amerických vzťahov na medzinárodnú situáciu“ (Strategija, 2015, s. 35). V roku 2021 už formulácia naznačujúca potenciálne partnerstvo absentuje. Od prijatia prvého bezpečnostného dokumentu v roku 1997 sa pritom jasne formulovala skutočnosť, že Ruská federácia vníma ako hrozbu eventuálne rozšírenie NATO bližšie k svojim západným hraniciam (Konceptija, 1997, s. 3 a 15).

⁵ V tejto súvislosti je zaujímavé, že za hrozbu všetky strategické dokumenty označujú nacionalizmus. Vo verejnom ruskom diskurze je i preto nutné rozlišovať medzi imperiálnym a etnickým nacionalizmom (Ponarin – Komin, 2016, s. 85–89). Kým z pohľadu ruského štátu je imperiálny nacionalizmus prezentovaný ako patriotizmus, etnický nacionalizmus je vnímaný ako hrozba pre územnú celistvosť federácie.

⁶ V podobnej súvislosti charakterizoval Boris Groys veľmi výstižne spôsob, akým sa v ruských dejinách realizujú utopické projekty. Pripomínajú podľa neho reprízy divadelnej hry so zmenou obsadenia a umeleckých prostriedkov (citované podľa Ulbrechtová, 2020, s. 465).

⁷ Podrobnejšie k pojmu civilizácia v ruskom verejnom diskurze pozri Mjør, 2020.

Od roku 2015 a predovšetkým v roku 2021 sa spolu s obratom k definícii suverenity ako kultúrno-civilizačného fenoménu začínajú identifikovať ako ohrozenie aj iné aspekty „kolektívneho Západu“. Za hrozbu pre tradičné duchovno-mravné a kultúrno-historické hodnoty sa označuje „westernizácia“ (v zmysle preberania západných kultúrnych modelov), ktorej intenzifikácia by mohla znamenať, že „Ruská federácia stratí svoju kultúrnu suverenitu“, a preto len obrana tradičných hodnôt „umožní zachovať a posilniť suverenitu Ruskej federácie“ (Strategija, 2021, s. 25).

Rusko ako objekt vlastnej túžby

Pokúsím sa teraz s využitím Greimasovho modelu pozrieť na legitimizujúci naratívny rámec, do ktorého sú zasadené argumenty pre vojenskú inváziu na Ukrajine. Ako som už uviedol, bude nutný bližší pohľad na prejav prezidenta Ruskej federácie z 24. februára 2022.⁸ V ňom o začatí „špeciálnej operácie“ informoval verejnosť.

Veľká časť Putinovho prejavu je venovaná Západu v rámci načrtnutom strategickými dokumentmi, t. j. v opozícii Ruská federácia – Západ. Vzhľadom na dianie na Ukrajine je kľúčové konštatovanie, že Západ je označovaný za „sily“, ktoré „urobili na Ukrajine štátny prevrat, prevzali moc a udržiavajú ju s pomocou, v podstate, dekoratívnych volebných procedúr“ (Obraščenije, 2022). A ďalej: „[K]rajiny NATO na dosiahnutie svojich vlastných cieľov podporujú na Ukrajine krajných nacionalistov a neonacistov, ktorí nikdy neodpustia obyvateľom Krymu a Sevastopoľa ich slobodnú voľbu pripojiť sa k Rusku“ (ibid.). Na území Ukrajiny, ktoré je v prejave definované ako „naše [ruské – pozn. J. K.] historické územie“, tak vzniká „voči nám [Rusku – pozn. J. K.] nepriateľské „anti-Rusko“, ktoré je „pod úplnou zahraničnou kontrolou“ (ibid.). To je dôvodom pre nasledujúce Putinovo konštatovanie: „To skutočne ohrozuje nielen naše záujmy, ale i samu existenciu nášho štátu, jeho suverenitu“ (ibid.). Hrozbou pre suverenitu je to vraj preto, lebo „[o]ni sa určite potrepú aj na Krym a rovnako ako na Donbas, tak aj sem prinesú vojnu, budú zabíjať, ako zabíjali bezbranných ľudí kati z bánd ukrajinských nacionalistov, Hitlerových prisluhovačov počas Veľkej vlasteneckej vojny“ (ibid.). V tomto momente sú v prejave využívané dejiny ako legitimizujúci nástroj.

Putin sa odvoláva na napadnutie Sovietskeho zväzu nacistickým Nemeckom a jeho spojencami v roku 1941, aby ospravedlnil útok, ktorý má zabrániť opakovaniu scenára druhej svetovej vojny a straty území Ruskej federácie.⁹ Žiada sa pripomenúť, že k tradičným hodnotám bola v bezpečnostnej stratégii zaradená aj „historická pamäť“ (Strategija, 2021, s. 36). Ukrajinský nárok na Ruskou federáciou anektovaný Krym je v prejave vnímaný ako útok na územnú celistvosť Ruskej federácie. Putin v prejave tvrdí, že tam sa útok končiť nemusí, pretože údajne „[o]tvorene ohlasujú, že si nárokuje celý rad iných ruských území“, a preto „je

⁸ Analyzovať by sa dali i ďalšie materiály, resp. rôzne druhy výpovedí, ktoré tak či onak legitimizujú konanie Ruskej federácie voči Ukrajine. Vhodné predmety analýzy predstavujú napríklad video *Obrancovia mieru* (Zaščitniki mira), adresované žiakom ruských škôl (Vserossijskij otkrytyj urok, 2022), alebo kázeň patriarchu Kirilla, v ktorej dianie na Ukrajine opisuje ako „metafyzickú bitku“ (Patriaršaja propoveď, 2022). Putinov prejav som zvolil z dôvodu priamej súvislosti rétoriky a politických rozhodnutí. Vonkoncom to však neznamená, že by sa mala pripisovať zodpovednosť za dianie na Ukrajine jednému politikovi, ako sa to môže z niektorých mediálnych výstupov javiť. Takýto predpoklad skôr súvisí s povahou fungovania masmédií. Vo vzťahu k V. Putinovi vedie k personifikácii všetkej moci v Rusku do jeho osoby (Kablukov, 2016). Otázka zodpovednosti je v súčasnosti naliehavá, aj pokiaľ ide o sankcie (Ortung, 2022), a to i preto, že spomínané poňatie ruskej civilizácie nie je priamočiary konštrukt zhora riadenej štátnej propagandy, ale vzniká skôr súčinnosťou politikov a verejnosti (Mjør, 2020). Aj z týchto dôvodov považujem za nutné venovať sa okrem analýzy prejavov konkrétnych politikov tiež analýze strategických dokumentov. Nenesú individuálny rukopis, sú „anonymizované“ a zviditeľňujú skutočnosť, že prijímanie rozhodnutí nezávisí len od jedného človeka.

⁹ Pre súčasný ruský prístup k dejinám je charakteristické ich využitie ako návodu pre súčasnosť. Takto možno nahliadať aj na anexiu Krymu, ktorá je v mnohom reprízou anexie za vlády Kataríny II. Veľkej (Ulbrechtová, 2020).

stret Ruska s týmito silami nevyhnutný“ (Obraščenije, 2022). Uvedený stret podľa Putinových slov nie je rozhodnutím ruskej vlády, ale odpoveďou na žiadosť o pomoc od tzv. ľudových republík – Doneckej a Luhanskej. Tzv. ľudové republiky sú označované za obeť „kyjevského režimu“, ktorý pácha „genocídu“ na „civilnom obyvateľstve, vrátane občanov Ruskej federácie“ (ibid.). Invázia sa opisuje ako záchranná akcia „samotného Ruska od tých, ktorí držia Ukrajinu ako rukojemníka a snažia sa ju použiť proti našej krajine a jej ľudu“ (ibid.). A to je pre Ruskú federáciu „otázka života a smrti, otázka našej dejinnej budúcnosti ako národa“ (ibid.).

Strategické dokumenty o národnej bezpečnosti pritom prezrádzajú, že štátna suverenita Ruskej federácie je odvodzovaná od kultúrnej suverenity, ktorá je v podstate ďaleko širšia než sú hranice štátu – v strategických dokumentoch sa otvorene píše o ochrane záujmov občanov Ruskej federácie v zahraničí a ďalších krajanov, t. j. ruskojazyčného obyvateľstva.¹⁰ Tieto predpoklady sú v Putinovom prejave prítomné implicitne. Na povrch sa vynárajú vtedy, keď jeho prejav čítame nielen v kontexte strategických dokumentov Ruskej federácie, ale tiež vo vzťahu k jeho iným prejavom či iným textom verejného diskurzu. Kľúčovou môže byť v tomto smere Putinov esej z roku 2021 *O jednote Ukrajincov a Rusov* (O jedinstve ukrajincev i ruskich (Putin, 2021)). V nej de facto popiera existenciu Ukrajincov a Ukrajiniiek ako samostatného etnika.¹¹ Existujú podľa neho len ako variant toho ruského (russkij) a vzhľadom na strategické dokumenty ako súčasť identity označovanej prívlastkom „rossijskij“. Kultúrna suverenita neoddeliteľná od štátnej sa stáva nástrojom imperiálnej expanzie, avšak prezentovanej ako sebaobrana.

V čom môže byť pre pochopenie tohto legitimizujúceho naratívu produktívny Greimasov model? A prečo ho vôbec aplikovať? Nazdávam sa, že môže byť nápomocný v usporiadaní pozícií jednotlivých aktérov tohto naratívu, čo môže prispieť k rozpleteniu relatívne neprehľadnej argumentačnej siete. Český rusista Tomáš Glanc ju v podcaste denníka *A2larm* výstižne prirovnáva k hrám „s pojmami, ktoré vyradujú z prevádzky bežnú sémantiku jazyka“ (Bělíček – Šplíchal, 2022). Keďže je pre Greimasov model kľúčový motív túžby, je nutné vystopovať, na čo sa táto túžba upína, t. j. čo predstavuje v naratívnej štruktúre objekt. Intuitívne by sme sa mohli domnievať, že oným objektom je Ukrajina. A fakticky ním Ukrajina je, keďže na jej území prebiehajú boje, umierajú jej obyvatelia a jej mestá a obce sú ostreľované a ničené. Z hľadiska opísaného naratívu je však diskurzívnym objektom niečo iné. Je ním kultúrna suverenita Ruskej federácie, ktorej ochrana sa začína na území Ukrajiny, pretože práve tam sa začínajú ony „tradičné duchovno-mravné a historicko-kultúrne hodnoty“, zdieľané „mnohonárodným ľudom Ruskej federácie“, ktorého súčasťou sú vraj i Ukrajinci a Ukrajinky ako „odnož“ ruského etnika.

Subjektom je v tomto prípade celkom pochopiteľne Ruská federácia – štát. Ako sme videli zo strategických dokumentov, Ruská federácia je tvorená svojím ľudom, od ktorého štát získava svoju legitimitu a vykonáva kroky nielen v jeho mene, ale ľud akoby prostredníctvom štátu priamo konal (porovnaj so Surkovovým „hlbinným národom“). V argumentácii Putinovho prejavu to vari najlepšie vystihuje použitie slova „sebaobrana“, t. j. akt vojenskej invázie je

¹⁰ Za zmienku v tejto súvislosti stojí iniciatíva niektorých ruských poslancov, aby boli za krajanov považovaní len tí, ktorí majú nielen predkov z niektorého z národov Ruskej federácie, resp. bývalých štátov Sovietskeho zväzu, ale zároveň ovládajú ruský jazyk (Dmitrijeva, 2022).

¹¹ Podrobnejšie k výkladu historických súvislostí koloniálneho (a v tomto prípade vari až kultúrno-rasistického) pohľadu Ruskej federácie na Ukrajinu pozri Riabchuk, 2016. Žiada sa zdôrazniť, že nejde o názor, ktorý by sa objavil znenazdajky v roku 2021. Ešte v roku 2014 nazval Putin časť Ukrajiny Novorusko, t. j. tak, ako sa referovalo o novozískaných južných územiach za vlády Kataríny II. Veľkej (Ulbrechtová, 2020, s. 487). Navyše, podľa zákulisných informácií sa mal Vladimir Putin ešte v roku 2007 počas mníchovskej bezpečnostnej konferencie vyjadriť pred vtedajším americkým prezidentom Georgeom Bushom, že „Ukrajina ani nie je štát“ (Allenova – Geda – Novikov, 2008).

prezentovaný ako prejav pudu sebazáchovy, resp. ako autoreferenčné konanie, a nie ako konanie, ktoré je namierené voči niekomu inému. Aktantové pozície subjektu a objektu sú teda obsadené jednou a tou istou entitou (Ruskou federáciou), v ktorej sa prepájajú dvaja aktéri (ľud a štát) v jeden celok.

Akými aktérmi sú obsadené pozície odosielateľa a prijímateľa? Z Putinovej argumentácie sa zdá, že odosielateľom je ľud, ktorého volanie vypočuje štát. S prihliadnutím na bezpečnostné dokumenty je zrejmé, že tento ľud je nositeľom „tradičných hodnôt“. Vďaka tomu je tiež garantom existencie štátu. Na tomto základe sa dá konštatovať, že aj pozície odosielateľa a prijímateľa sú obsadené rovnakou entitou ako pozície subjektu a objektu, t. j. Ruskou federáciou.

Zostáva nám ešte vymedziť pozície protivníka a pomocníka. Protivník je pomenovaný veľmi jednoznačne. Hoci fakticky bojujú ruská a ukrajinská armáda, z hľadiska štruktúry naratívneho rámca ide o súboj Ruskej federácie a Západu, pretože, ako to formuluje analyzovaný prejav, ukrajinská vláda, a teda aj ukrajinská armáda, nie je legitímna, nemá legitimitu od ľudu, ale bola len dosadená Západom.

Pomocník je v opozícii voči protivníkovi. Usiluje sa pomôcť subjektu dosiahnuť objekt. Za pomocníka môžeme považovať ľud Ukrajiny, ktorý živorí pod vládou nelegitímneho režimu.¹² Ako sme videli, ukrajinský ľud nepredstavuje podľa analyzovaných textov samostatnú entitu, ale spolu s ruským (a prípadne bieloruským, čo tiež Putin vo svojej eseji *O jednote Ukrajincov a Rusov* postuluje) predstavuje jeden celok, významnú zložku v rámci onoho mnohonárodnostného ruského (rossijskij) ľudu, zjednoteného zdieľanými hodnotami. Ako som už viac ráz zdôrazňoval, takto chápaný ľud tvorí so štátnym aparátom jednu entitu. Preto možno i funkciu pomocníka pripísať znova Ruskej federácii.

Takýmto spôsobom je vojna na Ukrajine modelovaná ako súboj medzi Ruskou federáciou a Západom a tiež ako výhradná záležitosť Ruska. Tým, že objektom nie je podľa postulovaného naratívu Ukrajina ako taká, ale sama Ruská federácia a ochrana jej kultúrnej a štátnej suverenity, môže byť vojenská agresia prezentovaná ako vnútorná ruská záležitosť. Práve z tohto podhubia vychádzajú i Putinove vyhrážky z analyzovaného prejavu, adresované tým, ktorí by sa usilovali ruskú vojenskú agresiu priamo prekaziť. Z tejto logiky vyplýva, že by išlo o zásah do vnútorných ruských záležitostí. Treba dodať, že takýto prístup je uplatnením zmienenej koncepcie multipolárneho sveta, kde zohráva Ruská federácia úlohu jedného z centier so svojou sférou vplyvu (tzv. blízke zahraničie, t. j. štáty bývalého Sovietskeho zväzu).

Záver

Greimasov model môžeme využiť aj na to, aby sme ukázali, ako sú v tomto naratívnom rámci modelované motivácie Západu, resp. aké aktantové pozície možno prisúdiť Západu, ak prijmeme za svoj analyzovaný oficiálny naratív Ruskej federácie. Poslúžiť na to môže nasledujúca tabuľka:

Aktant	Rusko ako aktér v oficiálnom naratíve	Západ ako aktér v perspektíve oficiálneho ruského naratívu
Subjekt	Ruská federácia (štát)	Západ
Objekt	Ruská federácia (ľud + štát)	Ruská federácia
Odosielateľ	Ruská federácia (ľud)	Západ
Prijímateľ	Ruská federácia (štát)	Západ
Protivník	Západ	Ruská federácia (ľud)

¹² Tento pohľad však už nemusí ďalej platiť, ako naznačuje stĺpček Timofeja Sergejceva, publikovaný na stránke štátnej spravodajskej agentúry RIA Novosti, ktorý si všimli aj v slovenských médiách (Procházková, 2022). Autor v ňom píše o potrebe denacifikácie obyvateľstva: „Denacifikácia je nevyhnutná, keď je značná časť obyvateľov (podľa všetkého väčšina) ovládaná a zatahnutá nacistickým režimom do svojej politiky.“ A preto „[d]enacifikácia bude nevyhnutne aj deukrajinizáciou...“ (Sergejcev, 2022).

Z tabuľky je zjavná binarita oficiálneho ruského naratívu. Stoja proti sebe Ruská federácia a Západ. Oba subjekty sa usilujú o ten istý objekt – Ruskú federáciu, t. j. jej suverenitu. Ako som sa zmienil už v úvode, takéto polarizované modelovanie konfliktnej situácie nie je prekvapivé. S odkazom na Ákosa Szilágyiho (Szilágyi, 1999) konštatovali i Nina Cingerová s Irinou Dulebovou, že existenčná hrozba sa vždy koncentruje do jedného obrazu. Zatiaľ čo napríklad v prípade pravoslávneho diskurzu je ním obraz „nepravoslávny Nerus“ (Cingerová – Dulebová, 2019, s. 156), v prípade vojenskej agresie voči Ukrajine je ním Západ. Ak by sa v argumentácii Ruskej federácie pripustila legitimita a autonómnosť ukrajinskej vlády, obraz nepriateľa by sa rozdrobil. Práve preto sa ukrajinská vláda vykresľuje ako nacistická či „nelegitímne dosadená“.

Modelovanie vojny na Ukrajine ako príbehu o súboji dvoch subjektov sa zároveň ukazuje byť efektívnym nástrojom propagandy Ruskej federácie, usilujúcej sa o ovplyvňovanie verejnej mienky nielen doma, ale i v zahraničí. O efektivite takéhoto schematickeho rámcovania svedčí i prieskum tímu z Ústavu experimentálnej psychológie Centra spoločenských a psychologických vied Slovenskej akadémie vied, podľa ktorého až tretina respondentov považuje vojnu na Ukrajine za ruskú reakciu na provokácie Západu (Šrol – Čavojová, 2022). Aplikácia Greimasovho modelu môže byť nápomocná pri snahe pochopiť proces vzniku koncentrovaného obrazu nepriateľa a modelovania konfliktnej situácie ako výhradného súboja dvoch aktérov.

Literatúra:

- ALLENNOVA, O. – GEDA, Je. – NOVIKOV, V. (2008): Blok NATO rasošelsja na blokpakety. In: *Kommersant*, 7. 4. 2008. [Cit. 22-05-04.]
Dostupné na internete: <<https://www.kommersant.ru/doc/877224>>
- BĚLÍČEK, J. – ŠPLÍČAL, P. (2022): Putinova ideologie ničí význam pojmu. Za nacismus nebo genocidu může označit cokoliv, říká rusista Glanc. In: *A2larm*, 17. 03. 2022. [Cit. 2022-17-03.]
Dostupné na internete: <<https://a2larm.cz/2022/03/putinova-ideologie-nici-vyznam-pojmu-zanacismus-nebo-genocidu-muze-byt-oznaceno-cokoliv/>>
- BUZAN, B. – WÆVER, O. – de WILDE, J. (2005): *Bezpečnost: Nový rámec pro analýzu*. Brno: Centrum strategických studií.
- CINGEROVÁ, N. – DULEBOVÁ, I. (2019): *Jazyk a konflikt: My a tí druhí v ruskom verejnom diskurze*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave.
- DMITRIJEV, D. (2022): V Gosdume choťat pomeňat' značenije termina „sootečestvennik“. Eto ešče začem? In: *Meduza*, 30. 3. 2022. [Cit. 22-05-04.] Dostupné na internete: <<https://meduza.io/cards/v-gosdume-hotyat-lishit-nekotoryh-inostrantsev-statusa-sootechestvennikov-kogo-imenno-i-chto-voobsche-daet-etot-status>>
- DULEBOVÁ, I. (2015): Koncept impéria v Rusku na začiatku 21. storočia a fenomén sebakolonizácie: ruskij a rossijskij. In: H. Ulbrechtová (ed.): *Ruské imperiální myšlení v historii, literatuře a umění: Tradice a transformace*. Praha: Slovanský ústav, s. 247–269.
- FUKUYAMA, F. (1989): The end of history? In: *The National Interest*, 16, s. 3–18.
- GALEOTTI, M. (2019): *Musíme si pohovoriť o Putinovi*. Bratislava: Ikar.
- GESSEN, M. (2016): *Muž bez tváre: Neuvěřitelný vzestup Vladimira Putina*. Praha: Akropolis.
- GREIMAS, A.-J. (1983): *Structural semantics: an attempt at a method*. Lincoln, London: University of Nebraska Press.
- CHEBANKOVA, E. (2017): Russia's idea of the multipolar world order: origins and main dimensions. In: *Post-Soviet Affairs*, 33/3, s. 217–234.
- KABLUKOV, J. (2016): Praktiki konstruirovanija kul'ta ličnosti Vladimira Putina v sovremennom rossijskom mediadiskurse. In: *Slavia*, 85/2, s. 166–181.

- KAPIČIAK, J. – SOMMER, J. (2021): Svoboda projevu a kontexty ruského zákona proti „propagaci homosexuality“. In: J. Kober (ed.): *Svoboda projevu? Současné otázky nad jejím omezením*. Brno: Doplněk, s. 349–378.
- Koncepcija nacional'noj bezopasnosti Rossijskoj Federacii* (1997). [Cit. 2022-18-03.] Dostupné na internete: <<https://yeltsin.ru/archive/act/39691/>>
- Koncepcija nacional'noj bezopasnosti Rossijskoj Federacii* (2000). [Cit. 2022-17-03.] Dostupné na internete: <<http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&firstDoc=1&lastDoc=1&nd=102063972>>
- KUBÍČEK, T. – HRABAL, J. – BÍLEK, P. A. (2013): *Naratologie: Strukturální analýza vyprávění*. Praha: Dauphin.
- LAQUEUR, W. (2016): *Putin a putinismus: Rusko a perspektivy jeho soužití se Západem*. Praha: Prostor.
- MJØR, K. J. (2020): Russian civilizationism at the turn of a new decade: the case of Academia. In: I. Anisimova – I. Lunde (eds.): *The cultural is political: intersections of Russian art and state politics*. Bergen: University of Bergen, s. 57–77.
- Obraščeniye prezidenta Rossijskoj Federacii* (2022). [Cit. 2022-18-03.] Dostupné na internete: <<http://kremlin.ru/events/president/news/67843>>
- ORTTUNG, R. (2022): The Nature of the Political Regime and Responsibility for the Invasion. *Russian Analytical Digest*, 278, 1 March 2022, s. 2–4.
- ØSTBØ, J. (2020): The sources of Russia's transgressive conservatism: cultural sovereignty and the monopolization of Bespredel. In: I. Anisimova – I. Lunde (eds.): *The cultural is political: intersections of Russian art and state politics*. Bergen: University of Bergen, s. 14–36.
- Patriaršaja propoved' v Nedel'u syropustnuju posle Liturgii v Chrame Christa Spasitel'a* (2022). [Cit. 22-23-03.] Dostupné na internete: <<http://www.patriarchia.ru/db/text/5906442.html>>
- PONARIN, E. D. – KOMIN, M. O. (2016): Dilema ruského nacionalizmu: „Imperskij“ i etničeskij nacionalizm v postsovjetskoj Rossii. In: *Politeia*, 83/4, s. 82–93.
- PROCHÁZKOVÁ, P. (2022): Zabit' alebo prevychovať. Ruská štátna agentúra zverejnila plán na úplnú likvidáciu Ukrajiny. In: *Denník N*, 5. 4. 2022. [Cit. 22-05-04.] Dostupné na internete: <<https://dennikn.sk/2797307/zabit-alebo-prevychovat-ruska-statna-agentura-zverejnila-plan-na-uplnu-likvidaciju-ukrajiny/?ref=tit>>
- PUTIN, V. (2021): Ob istoričeskom jedinstve russkich i ukrajincev. [Cit. 2022-17-03.] Dostupné na internete: <<http://kremlin.ru/events/president/news/66181>>
- RIABCHUK, M. (2016). Ukrainians as Russia's negative 'Other': history comes full circle. In: *Communist and Post-Communist Studies*, 49/1, s. 75–85.
- ROJEK, P. (2015): *Rusko: prokletí impéria: zdroje ruského politického chování*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- SATTER, D. (2016): *Čím menej vieš, tým lepšie spíš: Ruská cesta k teroru a diktatúre za Jel'cina a Putina*. Bratislava: Artforum.
- SERGEJCEV, T. (2022): Čto Rossija dolžna sdelat' s Ukrainoj. In: *RIA Novosti*, 3. 4. 2022. [Cit. 22-05-04.] Dostupné na internete: <<https://ria.ru/20220403/ukraina-1781469605.html>>
- Strategija nacional'noj bezopasnosti Rossijskoj Federacii do 2020 goda* (2009). [Cit. 2022-17-03.] Dostupné na internete: <<http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&prevDoc=102063972&backlink=1&&nd=102129631>>
- Strategija nacional'noj bezopasnosti Rossijskoj Federacii* (2015). [Cit. 2023-27-06.] Dostupné na internete: <<http://publication.pravo.gov.ru/document/0001201512310038>>
- Strategija nacional'noj bezopasnosti Rossijskoj Federacii* (2021). [Cit. 2022-17-03.] Dostupné na internete: <<http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202107030001>>
- SURKOV, V. (2006): *Suverenitet – eto političeskij sinonim konkurentosposobnosti*. [Cit. 22-17-03.] Dostupné na internete: <<https://web.archive.org/web/20080402092627/http://www.edinros.ru/news.html?id=111148>>
- SURKOV, V. (2019): Dolgoje gosudarstvo Putina. In: *Nezavisimaja gazeta*, 11. 2. 2019. [Cit. 2022-17-03.] Dostupné na internete: <https://www.ng.ru/ideas/2019-02-11/5_7503_surkov.html>
- SZILÁGYI, A. (1999): *Stár Boris a stároviči*. Bratislava: Kalligram.
- ŠROL, J. – ČAVOJOVÁ, V. (2022): Mesiac od vypuknutia vojny na Ukrajine: Ako nás zasahuje prokremel'ská propaganda a dezinformácie o vojne? In: *Blog Denníka N*, 29. 3 2022. [Cit. 22-05-04.]

Dostupné na internete: <<https://dennikn.sk/blog/2788260/mesiac-od-vypuknutia-vojny-na-ukrajine-ako-nas-zasahuje-prokremelska-propaganda-a-dezinformacie-o-vojne/>>

THOM, F. (2021): *Jak chápat putinismus*. Praha: Pulchra.

ULBRECHTOVÁ, H. (2020): Kontinuita ruských dějin – dvě anexe Krymského poloostrova a jejich reflexe v literárních a publicistických textech. In: *Slovanský přehled – Slovanské historické studie*, 106/3, s. 465–500.

Vserossijskij otkrytyj urok „Zaščitniki mira“ (2022). [Cit. 22-23-03.] Dostupné na internete: <https://www.youtube.com/watch?v=H_YzidMnIlo>

WALKER, Sh. (2019): *Ruská kocovina: Putinův svět a přízraky minulosti*. Praha: Paseka.

Summary

War in Ukraine in the light of the Russian cultural securitization

In the national security strategic documents, Russian Federation pays a great deal of attention to culture. The main aim of this “cultural turn” in the national security seems to be an attempt to establish a common “identity of the nations of Russian Federation” that share “traditional spiritual-moral and cultural-historical values”. Such an identity serves as a foundation of the Russian “cultural sovereignty” that makes the state sovereignty possible. For that reason, the cultural identity of Russia has to be protected. The threat to the cultural sovereignty is the threat to the state. These are official arguments for securitization of the Russian cultural identity that appear in the documents about national security. The present paper argues that the Russian Federation's officially stated reasons for invasion to Ukraine are based on such a logic. The paper employs the actantial model of A.-J. Greimas to explain how the Russian Federation sees its own role, the role of Ukraine and the West in the current events. Actantial model is applied in the analysis of Vladimir Putin's speech from 24th February 2022, in which he publicly informed about the invasion. The main significance of the paper is in revealing the process, by which the war is envisioned in the official Russian narrative as a conflict between Russia and the West.